

नेपालको दलित समुदायमा व्याप्त गरिबी न्यूनीकरणका उपायहरू

मामिला अध्ययन

प्रस्तोता
डमरुबल्लभ पौडेल
फागुन, २०७२

पृष्ठभूमि

- MDGs को पहिलो लक्ष्य चरम गरिबी र भोकमरीको निवारण गर्नु थियो ।
- SDGs को प्रमुख लक्ष्य पनि गरिबी न्यूनीकरण गरी समृद्धि हासिल गर्नु नै हो ।
- सन् २०११ मा राष्ट्रिय गरिबीको रेखामुनिको जनसङ्ख्या २५.२ प्रतिशत (Central Bureau of Statistics, 2010/11) ।
- अन्तर्राष्ट्रिय गरिबीको रेखालाई आधार मान्दा यसै अवधिमा नेपालको गरिबी ५५ प्रतिशत (World Bank, 2014) ।

समस्याको पहिचान

नेपालमा सबैभन्दा बढी गरिबी व्याप्त रहेको दलित समुदायको गरिबी न्यूनीकरण गर्न नसक्दा नेपालको विकासको प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको गरिबी कम गर्न नसकिनु ।

अध्ययनको उद्देश्य

साधारण उद्देश्य

नेपालको दलित समुदायमा विभिन्न स्वरूपमा रहेको निरपेक्ष गरिबीको रेखामनिको जनसङ्ख्या (P_0), गरिबीको अन्तर (P_1), र गरिबीको गहनता (P_2) को लेखाजोखा गर्नु ।

विशेष उद्देश्य

नेपालको दलित समुदायमा रहेको गरिबीका निर्धारक तत्वहरूको पहिचान गर्दै गरिबी न्यूनीकरणका उपायहरू पत्ता लगाउनु ।

तथ्याङ्कको स्रोत

Nepal Living Standard Survey 2010/11 Data Set (Central Bureau of Statistics, 2011)

गरिबीको मापन: Foster-Geer-Thorbecke (FGT) विधि

$$P_\alpha = \int_0^Z \left(\frac{Z-Y}{Z}\right)^\alpha f(Y) dY \quad \& \quad \alpha \geq 0 \quad \dots\dots\dots (1)$$

समीकरण 1 मा, Y भनेको घरधुरीको प्रतिव्यक्ति उपभोग, $f(Y)$ भनेको उपभोगको घनत्व (Y उपभोग गर्ने जनसङ्ख्याको अनुपात), Z भनेको गरिबीको रेखा र α भनेको सकारात्मक प्यारामिटर हो । $\alpha = 0, 1$ and 2 हुँदा P को स्वरूप P_0 , P_1 र P_2 हुन्छ ।

अध्ययन विधि

गरिबी निर्धारक तत्वहरू

- गरिबीका निर्धारक तत्वहरूको Estimate निम्नानुसारको Semi-log Model को प्रयोग गरी गरिएको छ ।

$$\ln(Y_i) = b_0 + b_i X_i^n + e \quad \text{----- (2)}$$

Y_i : Dependent Variable (Household Percapita Consumption Expenditure)

X_i^n : Explanatory Variables

β_0 : Constant Term

β_i : Coefficients

ε : Residual Term

- STATA Statistical Software र Distributive Analysis STATA Package, DASP (Abdelkrim and Duclos, 2007) को प्रयोग ।

अध्ययनको सीमा

- Nepal Living Standard Survey 2010/11 Data Set केही पुरानो जस्तो लागे पनि गरिबी सम्बन्धी अध्ययनका लागि हालसम्म उपलब्ध सबैभन्दा अद्यावधिक र आधिकारिक तथ्याङ्क हो ।
- कुनै जाति वा समुदायलाई होच्याउने वा अपमानित गर्ने उद्देश्यले नभई नेपाली समाजमा विद्यमान रहेको दलितको यथार्थ अवस्थाको अध्ययन गरी समस्या बाहिर ल्याउन खोजिएको मात्र हो ।

विश्वमा गरिबी

तालिका १ : विश्वमा गरिबीको स्थिति

क्र.सं.	क्षेत्रहरू	निरपेक्ष गरिबी (P0) (% of People < \$1.25)
१	उप क्षेत्रीय अफ्रिका (Sub-Saharan Africa)	48.5
२	दक्षिण एसिया (South Asia)	31.0
३	पूर्वी एसिया र प्यासिफिक (East Asia and Pacific)	12.5
४	दक्षिण अमेरिका र क्यारिबियन (Latin America and Caribbean)	5.5
५	मध्य पूर्व र उत्तर अफ्रिका (Middle East and North Africa)	2.4
६	युरोप र मध्य एसिया (Europe and Central Asia)	0.7
	विश्वको औसत (World Average)	20.6

Source: Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2015). *Economic Development*. Boston: Pearson Addison Wesley.

दक्षिण एसियामा गरिबी

तालिका २: दक्षिण एसियामा गरिबीको स्थिति

क्र.सं.	देश	अर्थतन्त्रको वर्गिकरण	राष्ट्रिय गरिबको रेखाको आधारमा गरिबी (P0)	अन्तर्राष्ट्रिय गरिबीको रेखाको आधारमा निरपेक्ष गरिबी (P0)
१	नेपाल	LIC	25.2	55.1
२	बंगलादेश	LIC	40.0	49.6
३	भारत	LMC	27.5	41.6
४	श्रीलङ्का	LMC	15.2	7.0
५	पाकिस्तान	LMC	22.3	22.6
६	माल्दिभ्स	UMC	Na	Na
७	भुटान	LMC	Na	Na
८	अफगानिस्तान	LIC	36.0	Na

Source: *World Development Report 2012, 2013 and 2014*. Washington, DC: World Bank.

Note: Na: not available, low income countries (LIC) are with less than \$1005 of Gross National Income (GNI) per capita, lower middle income countries (LMC) having \$1,006-\$3,975 of GNI per capita and upper middle income countries (UMC) with GNP per capita ranging \$3,976-12,275.

जातिगत गरिबी

तालिका ३ : नेपालमा जातिगत गरिबीको अवस्था

क्रम	जातिगत	निरपेक्ष	गरिबी	गरिबीको
सङ्ख्या	समूह	गरिबी (P ₀)	अन्तर (P ₁)	गहनता (P ₂)
१	थकाली	0.0	0.0	0.0
२	नेवार	4.3	0.8	0.3
३	पहाडी ब्राह्मण क्षेत्री	17.7	4.1	1.4
४	मधेसी ब्राह्मण	18.4	0.4	0.1
५	अन्य जनजाति	26.8	5.9	1.9
६	अन्य मधेसी	33.8	7.6	2.6
७	दलित	39.0	9.8	3.8
	नेपालको औसत	25.2	5.8	2.1

Source: Estimated by Author using Nepal Living Standard Survey 2010/11 Dataset
(Central Bureau of Statistics, 2011)

Note: Estimated at 95% confidence level and two sided interval

दलित समुदायमा गरिबी

(Estimation of Model 1)

दलित समुदायको गरिबी

तालिका ४ : उमेर समूह अनुसार गरिबी

शीर्षक	निरपेक्ष गरिबी (P ₀)	गरिबीको अन्तर (P ₁)	गरिबीको गहनता (P ₂)
(१५-३०) वर्ष	36.1	10.9	4.7
(३०-४५) वर्ष	44.0	12.4	5.0
(४५-६०) वर्ष	34.3	7.8	2.7
दलित समुदायको औसत	39.0	9.8	3.8

Source: Estimated by author using Central Bureau of Statistics (2011)

दलित समुदायको गरिबी

तालिका ५ : शिक्षास्तर अनुसार गरिबी

शीर्षक	निरपेक्ष गरिबी (P ₀)	गरिबीको अन्तर (P ₁)	गरिबीको गहनता (P ₂)
SLC भन्दा तल	40.0	10.8	4.3
SLC र माथि	6.1	1.6	0.4
दलित समुदायको औसत	39.0	9.8	3.8

Source: Estimated by author using Central Bureau of Statistics (2011)

दलित समुदायको गरिबी

तालिका ६ : रोजगारीको क्षेत्रका आधारमा गरिबी

शीर्षक	निरपेक्ष गरिबी (P ₀)	गरिबीको अन्तर (P ₁)	गरिबीको गहनता (P ₂)
कृषि क्षेत्र	49.6	13.6	5.5
औद्योगिक क्षेत्र	30.9	7.0	2.3
सेवा क्षेत्र	34.1	9.3	3.6
दलित समुदायको औसत	39.0	9.8	3.8

Source: Estimated by author using Central Bureau of Statistics (2011)

दलित समुदायको गरिबी

तालिका ७ : सहरी र ग्रामीण क्षेत्रको आधारमा गरिबी

शीर्षक	निरपेक्ष गरिबी (P ₀)	गरिबीको अन्तर (P ₁)	गरिबीको गहनता (P ₂)
सहरी क्षेत्र	16.5	4.3	1.4
ग्रामीण क्षेत्र	46.6	12.7	5.1
दलित समुदायको औसत	39.0	9.8	3.8

Source: Estimated by author using Central Bureau of Statistics (2011)

दलित समुदायको गरिबी

तालिका ८ : भौगोलिक क्षेत्रको आधारमा गरिबी

शीर्षक	निरपेक्ष गरिबी (P ₀)	गरिबीको अन्तर (P ₁)	गरिबीको गहनता (P ₂)
हिमाली क्षेत्र	45.9	10.4	3.5
सहरी क्षेत्र: काठमाण्डौ	2.6	0.7	0.2
सहरी क्षेत्र: पहाडका सहर	13.7	3.8	1.4
सहरी क्षेत्र: तराईका सहर	26.2	5.7	1.8
ग्रामीण पहाडी क्षेत्र - पूर्वाञ्चल	42.0	9.3	3.2
ग्रामीण पहाडी क्षेत्र - मध्यमाञ्चल	38.3	7.3	2.0
ग्रामीण पहाडी क्षेत्र - पश्चिमाञ्चल	34.8	8.3	3.3
ग्रामीण पहाडी क्षेत्र — मध्य र सुदूर पश्चिमाञ्चल	66.7	20.5	9.0
ग्रामीण तराई — पूर्वाञ्चल	38.5	6.8	1.8
ग्रामीण तराई — मध्यमाञ्चल	39.6	9.0	3.1
ग्रामीण तराई — पश्चिमाञ्चल	22.4	5.3	2.2
ग्रामीण तराई - मध्य र सुदूर पश्चिमाञ्चल	56.4	14.5	5.9
दलित समुदायको औसत	39.0	9.8	3.8

Source: Estimated by author using Central Bureau of Statistics (2011)

दलित समुदायको गरिबी

तालिका ९ : जग्गाको स्वामित्वको आधारमा गरिबी

शीर्षक	निरपेक्ष गरिबी (P०)	गरिबीको अन्तर (P१)	गरिबीको गहनता (P२)
सानो जग्गा (१ हेक्टरभन्दा कम)	40.4	10.3	4.0
मध्यम जग्गा (१-४ हेक्टर)	17.9	2.3	0.3
ठूलो जग्गा (४ हेक्टर र बढी)	0.0	0.0	0.0
दलित समुदायको औसत	39.0	9.8	3.8

Source: Estimated by author using Central Bureau of Statistics (2011)

दलित समुदायको गरिबी

तालिका १० : पूर्वाधार र सुविधामा पहुँचका आधारमा गरिबी

शीर्षक	निरपेक्ष गरिबी (P०)	गरिबीको अन्तर (P१)	गरिबीको गहनता (P२)
मोटर बाटो (छ)	37.7	10.1	4.2
मोटर बाटो (छैन)	39.2	9.5	3.3
विद्यालय (छ)	16.7	6.7	3.1
विद्यालय (छैन)	40.7	10.1	4.2
हाट बजार (छ)	26.7	7.1	2.1
हाट बजार (छैन)	39.5	10.0	3.9
अस्पताल (छ)	37.6	9.1	3.2
अस्पताल (छैन)	39.1	9.8	3.8
बिजुली बत्ती (छ)	22.4	4.7	1.5
बिजुली बत्ती (छैन)	63.8	17.5	7.2
पाइपको पानी (छ)	15.1	2.4	0.4
पाइपको पानी (छैन)	43.4	11.2	4.4
दलित समुदायको औसत	39.0	9.8	3.8

Source: Estimated by author using Central Bureau of Statistics (2011)

दलित समुदायमा गरिबीका निर्धारक तत्वहरू
(Estimation of Model 1)

तालिका ११ : नेपालको दलित समुदायमा गरिबीका निर्धारक तत्वहरू
(log-level model, Dependent Variable: प्रतिव्यक्ति घरधुरी उपभोग खर्च)

Variables	Coefficient	Std. Err.	t-Statistics
घरका विशेषताहरू			
परिवार सङ्ख्या	-0.06 ***	0.01	-5.12
महिला घरमूली (Dummy)	0.12 **	0.06	2.41
ग्रामीण क्षेत्रमा अवस्थित (Dummy)	-0.21 ***	0.05	-4.26
घरमूलीको उमेर (वर्षमा)	0.01	0.00	0.51
कृषिमा रोजगार (Dummy)	-0.09 **	0.04	-2.37
आश्रित सदस्य (अनुपात)	- 0.01 ***	0.00	-5.49
घरमूली बनीबूतो मात्र गर्ने (Dummy)	-0.08 *	0.05	-2.01
भूमिहीन परिवार (Dummy)	-0.11 *	0.06	-2.03
घरमूली स्वरोजगार (Dummy)	0.01	0.05	0.23
घरमूलीको शिक्षास्तर (Dummy)	0.02 ***	0.01	3.45
पूर्वाधारमा पहुँच			
बिजुली बत्ती (Dummy)	0.35 ***	0.04	8.47
पाइपको पानी (Dummy)	0.39 ***	0.05	7.13
विद्यालय (Dummy)	0.03	0.08	0.36
अस्पताल (Dummy)	0.12	0.09	1.25
मोटर बाटो (Dummy)	0.07 *	0.06	1.98
हाटबजार (Dummy)	0.10	0.09	1.10
Constant	10.35 ***	0.11	94.85
F-statistics	30.16 ***		
Adjusted R-squared	0.46		
Observations	598		

Source: Estimated by author using Nepal Living Standard Survey 2010/11 Dataset

Note: *** significant at 1%, ** significant at 5% and * significant at 10% level.

दलित समुदायमा गरिबीका निर्धारक तत्वहरू

- परिवार सङ्ख्या बढ्दा गरिबी बढ्ने,
- महिला घरमूली हुँदा गरिबी घट्ने,
- सहरमा भन्दा गाउँमा बढी गरिबी हुने,
- कृषिमा मात्र रोजगारी गर्ने बढी गरिब हुने,
- घरमा आश्रित सदस्यको अनुपात बढी हुँदा गरिबी बढ्ने,
- बनीबूतो मात्र गर्ने घरमूली भएका घरमा बढी गरिबी हुने,
- भूमिहीन परिवारमा गरिबी बढी हुने,
- शिक्षाको स्तर बढ्दा गरिबी घट्ने,
- पूर्वाधार र सुविधामा पहुँच हुँदा गरिबी घट्ने ।

समस्या सम्बन्धी विद्यमान नीति, नियम र प्रचलनहरू

नीतिगत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था

- नेपालको संविधान
 - १) प्रस्तावना
 - २) धारा २४ मा छुवाछूत तथा भेदभाव विरुद्धको हक
 - ३) धारा ४० मा दलितको हक
 - ४) धारा ४२ मा सामाजिक न्यायको हक
- नेपालका योजना गरिबी न्यूनिकरणको प्रमुख नीति (आठौं योजनाबाट अबिच्छिन्न)
- २०७२।७३ को बजेट वक्तव्यमा २५ जिल्लाका गरिब घर परिवारलाई परिचयपत्र वितरण, गरिबी निवारणका कार्यक्रमलाई विस्तार गरिने नीति तथा कार्यक्रम रहेको छ ।

संस्थागत व्यवस्था

- सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय
- गरिबी निवारण कोष
- गरिबी अनुगमन प्रणाली
- राष्ट्रिय योजना आयोग
- राष्ट्रिय दलित आयोग
- विषयगत मन्त्रालय
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरू

समस्या समाधानतर्फ गरिएका प्रयासरू

- गरिब लक्षित कार्यक्रम
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम
- आपूर्तिमा अनुदान कार्यक्रम
- सामाजिक परिचालनका कार्यक्रम
- निर्देशित कर्जा कार्यक्रम
- लघु वित्त कार्यक्रम
- पुनर्निर्माण कार्यक्रम

प्रयासरूका बाबजुद विद्यमान अवस्था

- राष्ट्रिय औसत २५ प्रतिशत भए पनि दलित समुदायमा गरिबी ३९ प्रतिशत ।
- गरिबी सम्बन्धी कार्यक्रमबाट गरिबले फाइदा लिन नसकेका (Type I Error) र गरिब नभएकाहरूले फाइदा लिने अवस्थाको सृजना हुनु (Type II Error) ।
- दलित समुदायको करिब आधा जनसङ्ख्या आधारभूत आवश्यकता समेत पूर्ति गर्न असक्षम ।

समस्या समाधानका लागि सुझावहरू

- वितरणमुखी क्षणिक सुविधा भन्दा दिगो रूपमा आय आर्जनका कार्यक्रममा बढी जोड दिने । (वित्त नीति भन्दा मौद्रिक नीति बढी प्रभावकारी)
- आय आर्जनका कार्यक्रमहरू संचालन गर्दा महिलाको क्षमता विकास गरी दलित महिलाहरूलाई परिचालन गर्ने । (महिला घरमूली बढी प्रभावकारी)
- लक्ष्यित कार्यक्रमबाट गरिब वञ्चित हुने (Type I Error) र गरिबी नभएकाहरू कार्यक्रममा समावेश हुने (Type II Error) स्थितिको अन्त्य गर्ने । (गरिबको सही पहिचान, सही Targeting)
- कार्यक्रमको तर्जुमा गर्दा दलित समुदायका सरोकारवालाहरूलाई सहभागी गराउने । (कार्यक्रमको स्वामित्व)
- पूर्वाधार र सुविधामा दलितहरूको पहुँच बढाउने खालका कार्यक्रम बनाई कार्यान्वयन गर्ने । (पूर्वाधारमा पहुँचले गरिबी घटाउने)
- दलित समुदायका गरिबहरूको पहिचान गरी उच्च शिक्षा आर्जनमा सुविधा दिने । (शिक्षाले गरिबी घटाउने)
- पुनर्निर्माण कार्यमा विपन्न र दलित वर्गका लागि यथासिद्ध राहतका कार्यक्रमहरू ल्याउनु पर्ने । (थप जनसंख्यालाई गरिब हुनबाट बचाउने)

- राष्ट्रिय औसतभन्दा निकै बढी गरिबीमा रहेको दलित समुदायलाई गरिबी न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरूमा पहिलो प्राथमिकता दिनुपर्ने ।
- गरिब दलितहरूको शैक्षिकस्तर उकास्ने र दिगो आय आर्जन हुने खालका कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट मात्र यस समुदायमा व्याप्त रहेको गरिबी न्यूनीकरण गरी उनीहरूलाई विकासको मूल प्रवाहमा समाहित गर्न सकिने ।
- गरिबी न्यूनीकरणका साथै दलितहरू प्रति गरिदै आएको विभेदलाई जर्दैदेखि उखेल्न सकिएमात्र समृद्ध, आधुनिक र न्यायपूर्ण नेपाल निर्माण गर्ने नेपालीमात्रको अभिलाषा पूरा गर्न सम्भव हुने ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- Abdelkrim, A. and Duclos, Y. J. (2007). DASP: Distributive Analysis Stata Package. *PEP*, World Bank, UNDP and Université Laval.
- Central Bureau of Statistics (2011). *Nepal Living Standard Survey 2010/11 Dataset*. Kathmandu: Government of Nepal, Central Bureau of Statistics.
- National Planning Commission (2013). *An Approach Paper to the Thirteenth Plan (2013-2016)*. Kathmandu: Government of Nepal, National Planning Commission.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2015). *Economic Development*. Boston: Pearson Addison Wesley.
- World Bank. (2012). *World Development Report 2012*. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (2013). *World Development Report 2013*. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (2014). *World Development Report 2014*. Washington, DC: World Bank.

ननिदाई सुनिदिनु भएकोमा मुरी मुरी धन्यवाद ।

बढी भन्दा बढी सुझाव, जिज्ञासाको अपेक्षा । ।